

Open Access Magyarországon: publikálási modellek és az APC-finanszírozás dilemmái¹

Sasvári Péter²

Becsült olvasási idő: 6 perc

Link: <http://doi.org/10.13140/RG.2.2.29878.77125>

Az open access (OA) publikálás az elmúlt években Magyarországon is meghatározóvá vált, a tudományos közlemények egyre nagyobb része jelenik meg nyílt hozzáférésben. A legfrissebb trendek azonban átrendeződést jeleznek: a korábban domináns Green OA háttérbe szorult, miközben a Gold és a Hybrid OA folyamatosan erősödik. A nyílt hozzáférés egyik legnagyobb akadálya az Article Processing Charge (APC), amelyet főként az EISZ Nemzeti Program kvótái fedeznek, kiegészítve az intézményi forrásokkal, illetve szükség esetén a szerzői önfinszírozással. Az EISZ által biztosított éves kvóták ugyanakkor sok kiadónál már a nyár végére kimerülnek, ami bizonytalanná teszi a kutatók számára a támogatott OA-publikálást. Ez különösen hátrányosan érinti a fiatal kutatókat és a kisebb intézményeket, miközben a kormányzati politika és a nemzetközi rangsorok egyre nagyobb publikációs teljesítményt várnak el. Tanulmányunk célja a publikálási modellek és a magyarországi OA-trendek bemutatása, az APC-finanszírozás dilemmáinak feltárása, valamint olyan lehetséges megoldási irányok kijelölése, amelyek hosszú távon fenntarthatóbbá tehetik a nyílt hozzáférésű tudományos közlést.

1. Bevezetés

A tudományos kommunikáció gyökerei a 17. századra nyúlnak vissza, amikor megjelentek az első tudományos folyóiratok, mint például a *Philosophical Transactions* (Royal Society, 1665) és a *Journal des Sçavans* (Franciaország, 1665). Ezek célja az volt, hogy a kutatók közvetlenül megoszthassák egymással eredményeiket.

A 19–20. században a tudományos közlés egyre inkább intézményesült: a kiadók és tudományos társaságok váltak a tudományos folyóiratok fő működtetőivé. A második világháború után a „nagy kiadói korszak” következett, amelyben a kereskedelmi kiadók dominanciája és a gyorsan növekvő előfizetési díjak fokozatosan válságot okoztak a hozzáférésben.

E válságra válaszként jelent meg az **Open Access (OA) mozgalom** a 1990-es évek végétől. Fontos mérföldkövek:

- **Budapesti Nyílt Hozzáférés Kezdeményezés (2002)** – első nagy nemzetközi felhívás az OA mellett.
- **Bethesda és Berlin nyilatkozatok (2003)** – az OA alapelveinek rögzítése.

¹ Az alábbi közlemény a Nemzeti Közzolgálati Egyetem Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Kar gondozásában megjelenő Államtudományi Hírlevél Tudományos sarok rovatában jelent meg. A hírlevélre az alábbi linken keresztül lehet jelentkezni: <https://antk-dl.uni-nke.hu/at-newsletter-confirm/confirm/feliratkozas.php>

² Egyetemi docens, Nemzeti Közzolgálati Egyetem, Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Kar, Közzervezési és Infotechnológiai Tanszék, 1083 Budapest, Ludovika tér 2. E-mail: Sasvari.Peter@uni-nke.hu

- 2010-es évek: nemzeti és európai stratégiák (pl. **Plan S**, 2018), amelyek kötelezővé tették a nyílt hozzáférést az állami kutatásfinanszírozás esetében.

Ma a tudományos publikálás kettős világban zajlik: egyrészt még jelen vannak a hagyományos előfizetési modellek, másrészt rohamosan nő az OA cikkek aránya, és egyre több ország és intézmény ösztönzi vagy írja elő a nyílt hozzáférést.

2. Tudományos publikálási modellek áttekintése

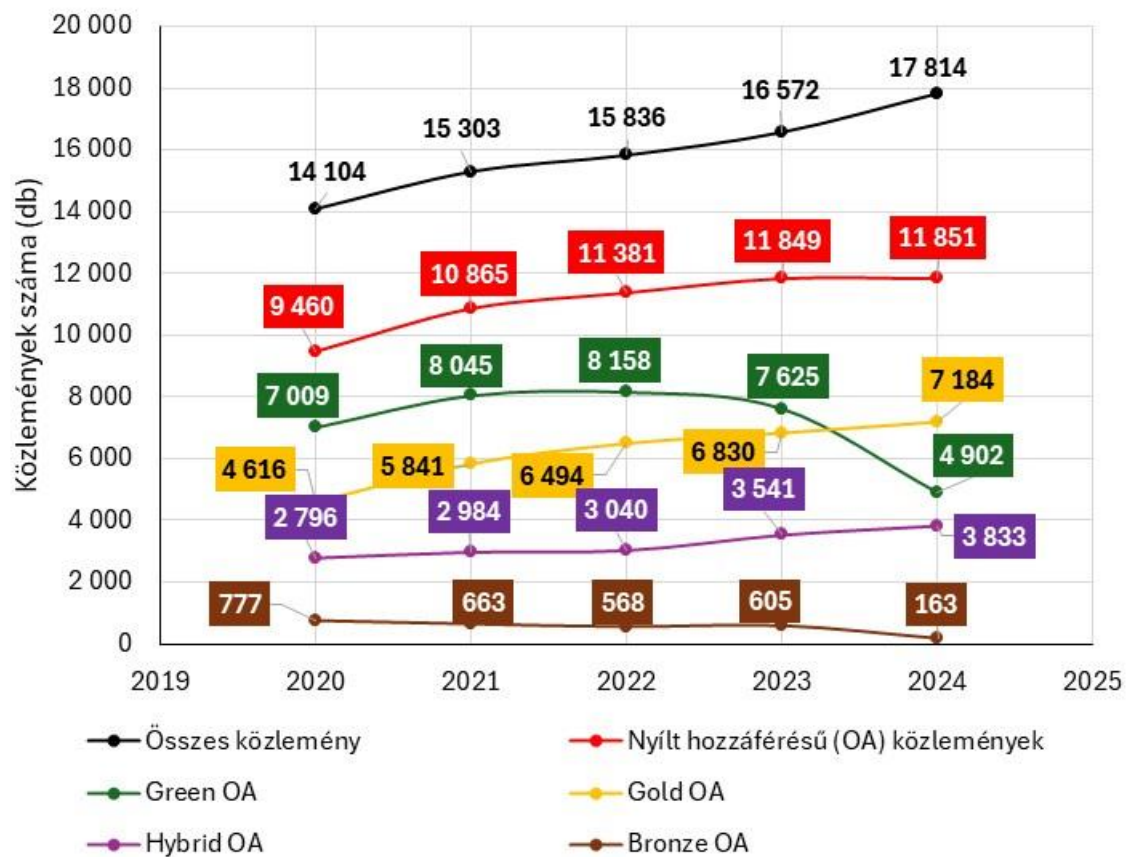
Az akadémiai közlésben ma többféle publikálási modell létezik, amelyek eltérő módon biztosítják a tudományos eredményekhez való hozzáférést. A kutatók, intézmények és kiadók érdekei gyakran különböznek, ezért a megfelelő modell kiválasztása sokszor stratégiai döntést is jelent. Az alábbiakban bemutatjuk a leggyakoribb OA és hagyományos publikálási formákat, azok előnyeivel és hátrányaival együtt. (1. táblázat)

1. táblázat: Tudományos publikálási modellek és jellemzőik

Modell	Leírás	Előnyök	Hátrányok
Gold OA	Azonnali nyílt hozzáférés, szerző fizet APC-t	azonnali elérés, nagy láthatóság, presztízs	magas költség, predátor kiadók veszélye
Hybrid OA	Előfizetési lap, de cikk választhatóan OA APC-ért	rangos folyóiratokban is elérhető, választási lehetőség	dupla finanszírozás, nem minden tartalom OA
Green OA	Kézirat feltöltése repozitóriumba, gyakran embargóval	ingyenes, nagy láthatóság, engedélyezett sok kiadónál	embargóidő, nem a kiadói verzió
Diamond/ Platinum OA	Nyílt hozzáférés, nincs APC, nincs előfizetés	mindenkinek ingyenes, közösségi alapú	ritka modell, finanszírozás bizonytalan
Bronze OA	Szabadon olvasható, de nincs nyílt licenc	ideiglenes hozzáférés	bármikor visszavonható, korlátozott újrafelhasználás
Embargós OA	Meghatározott idő után válik nyílttá	kompromisszum, végül ingyenes hozzáférés	késleltetett terjedés, friss eredmények zártak

3. Nyílt hozzáférésű publikálás trendjei Magyarországon 2020 és 2024 között

A Scopus adatai alapján Magyarországon az elmúlt években folyamatosan erősödött a nyílt hozzáférésű (OA) publikálás, bár a legfrissebb számok már bizonyos átrendeződést jeleznek az egyes modellek között. (1. ábra)

1. ábra: Magyarországi tudományos közlemények és nyílt hozzáférésű publikációk megoszlása 2020 és 2024 között

Forrás: Saját szerkesztés a Scopus adatai alapján

2020 és 2023 között a magyar publikációk OA-arányának növekedése figyelhető meg: **67%-ról 72%-ra emelkedett**, ami a nyílt tudomány elveinek széles körű elfogadását tükrözi. 2024-ben

azonban az OA-részarány kissé visszaesett, **67%-ra**, ami arra utalhat, hogy a korábbi növekedés után stabilizáció, esetleg csökkenés kezdődhetett.

A **Green OA** (repozitáriumi elhelyezés) hosszú ideig meghatározó modell volt Magyarországon: 2020 és 2022 között az összes publikáció több mint 50%-a ebbe a kategóriába tartozott. 2024-re azonban részesedése **28%-ra** esett vissza. Ez a zuhanás összefügghet a kiadói politikák változásával, az embargóidőszakok csökkenő vonzerejével, valamint más OA-modellek térnyerésével.

Ezzel párhuzamosan a **Gold OA** súlya folyamatosan nőtt: 2020-ban még **33%**, 2024-re pedig **40%** lett. Ez azt mutatja, hogy a magyar kutatók egyre inkább teljesen nyílt hozzáférésű folyóiratokban publikálnak, amit sok esetben intézményi vagy pályázati források tesznek lehetővé.

A **Hybrid OA** is mérsékelt, de folyamatos bővülést mutatott: 2020–2022 között **19–20%**, míg 2023–2024-re **21–22%**. Ez a modell főként az előfizetéses folyóiratokban publikáló kutatók számára jelent alternatívát, akik egyéni APC befizetésével nyílttá tehetik cikkeiket.

A **Bronze OA** (ideiglenesen szabad hozzáférés, nyílt licenc nélkül) ezzel szemben jelentősen visszaszorult: 2020-ban még **6%**, 2024-ben már csupán **1%**. Ez arra utal, hogy ez az átmeneti forma Magyarországon fokozatosan elveszíti jelentőségét.

Fontos megjegyezni, hogy a Scopus nem mutat külön adatokat a **Diamond/Platinum OA** (se szerzői, se olvasói díj nélküli, intézmény vagy alapítvány által finanszírozott modell) és az **embargós OA** esetében. Bár ezek a modellek a gyakorlatban léteznek, a nagy bibliometriai adatbázisok nem vagy csak részben kategorizálják őket.

A magyar adatok arra világítanak rá, hogy a **Green OA háttérbe szorul**, miközben a **Gold és a Hybrid OA** egyre nagyobb szerepet kap – ezzel Magyarország követi a nemzetközi trendeket, ahol a teljes nyílt hozzáférés felé való elmozdulás figyelhető meg.

4. Az APC költségek finanszírozása Magyarországon

A tudományos publikálás egyik legnagyobb kihívása a **cikkfeldolgozási díj (Article Processing Charge, APC)** fedezése, amelyet a kutatóknak vagy intézményeiknek kell kifizetniük a Gold és Hybrid OA modellek esetében. Az APC összege folyóirattól függően néhány száz eurótól több ezer euróig terjedhet, ezért a finanszírozási forrásoknak kiemelt jelentőségük van.

Finanszírozási lehetőségek

1. **EISZ Nemzeti Program.** Magyarországon az **Elektronikus Információszolgáltatás (EISZ) Nemzeti Program** biztosítja a legszélesebb körű támogatási lehetőséget az APC-k fedezésére. Az EISZ-en keresztül megkötött **Read & Publish (R&P) szerződések** keretében az intézmények előfizetései nemcsak a hozzáférést biztosítják a tudományos tartalmakhoz, hanem publikálási kvótát is tartalmaznak.

Fontos kiemelni, hogy a támogatásra **csak azoknak az intézményeknek a szerzői jogosultak**, amelyek előfizettek az adott kiadó tartalmaira az EISZ programon keresztül. Ez azt jelenti, hogy például ha egy egyetem rendelkezik Springer vagy Elsevier előfizetéssel, akkor annak kutatói pályázhatnak a megfelelő kvóták felhasználására.

A 2025-ös kvóták az EISZ adatai alapján az alábbiak szerint alakulnak:

- **Korlátlan lehetőség:** Akadémiai Kiadó, BMJ, Brill, Cambridge University Press, De Gruyter, IOP Science, Oxford University Press, Royal Society of Chemistry (hybrid), Sage
- **Nagy kvóták:** Elsevier, Springer (külön a Hybrid és a Gold OA kvóták), Wiley (külön a Hybrid és a Gold OA kvóták)
- **Kisebb kvóták:** American Chemical Society, IEEE, Taylor & Francis, Emerald, Lippincott Williams & Wilkins
- **Korlátozott gold támogatás:** Royal Society of Chemistry – „RSC Advances”, egyéb RSC Gold OA folyóiratok

A korlátlan kerettel bíró kiadóknál a magyar szerzők számára gyakorlatilag nincsen költségkorlát, míg a kvótás rendszernél az éves limit kimerülése után a szerzőnek vagy intézményének kell állnia az APC-t.

2. **Intézményi finanszírozás.** Számos egyetem és kutatóintézet rendelkezik saját költségvetési kerettel az open access publikációk támogatására. Ez gyakran pályázati formában érhető el a kutatók számára, akik meghatározott feltételek mellett igényelhetik az APC-k fedezését. Az intézményi finanszírozás azonban általában korlátozott, és sok esetben elsőbbséget élveznek a magas impaktfaktorú folyóiratokban történő publikációk.
3. **Szerzői finanszírozás.** Amennyiben sem az EISZ, sem az intézmény nem tud támogatást biztosítani, a szerző(k)nek kell kifizetniük az APC-t saját kutatási forrásaikból, pályázati támogatásból vagy akár személyes költségükből. Ez különösen a kisebb kutatóhelyeken dolgozó szerzők számára jelenthet akadályt a Gold vagy Hybrid OA választásában.

5. Összegzés

A tudományos közlésben ma többféle nyílt hozzáférésű (open access, OA) publikálási modell létezik: a **Gold OA** (teljes nyílt hozzáférés APC-díj ellenében), a **Hybrid OA** (előfizetési folyóiratban egyes cikkek nyílttá tétele), a **Green OA** (kéziratok repozitóriumban való elhelyezése, gyakran embargóval), a **Diamond/Platinum OA** (nyílt hozzáférés díjfizetés nélkül), a **Bronze OA** (ideiglenesen ingyenesen elérhető, de licenc nélküli hozzáférés), valamint az **embargós OA** (késleltetett nyílttá tétel).

A magyarországi trendek a Scopus adatai alapján jelentős átrendeződést mutatnak az elmúlt években. A nyílt hozzáférés összességében erősödött, de a korábbi folyamatos növekedés után enyhe visszaesés is tapasztalható. A Green OA, amely hosszú ideig domináns volt, jelentősen visszaszorult, miközben a Gold OA fokozatosan megerősödött és átvette a vezető szerepet. A

Hybrid OA is egyre nagyobb teret nyert, míg a Bronze OA folyamatosan háttérbe szorult. Ezek a változások jól illeszkednek a nemzetközi mintázatokhoz, ahol a Gold és a Hybrid OA térnyerése figyelhető meg a Green OA rovására.

Az APC finanszírozás Magyarországon több pilléren nyugszik: az **EISZ kvótái** adják a legfontosabb támogatási formát, amelyet az **intézményi keretek** és szükség esetén a **szerzői önfinanszírozás** egészít ki. Az elmúlt évek tapasztalatai azonban rávilágítottak arra, hogy a rendszer nem teljesen kiegyensúlyozott.

Az **éves kvóták kimerülése** egyre súlyosabb problémát jelent. Számos kiadónál a rendelkezésre álló keret már a nyár végére, legkésőbb kora ősze teljesen felhasználódik. 2025-ben például:

- az **Emerald** kvótája már **áprilisban**,
- a **Taylor & Francis** és a **Springer Gold** kerete **augusztusban**,
- az **Elsevier** kvótája pedig várhatóan **szeptember végére – október elejére** merül ki,
- míg a **Springer Hybrid OA** és a **Wiley Hybrid OA** kvótái **október–novemberre** fogynak el teljesen.

Ez azt jelenti, hogy az év utolsó hónapjaiban a kutatók egy része már **nem tud élni az ingyenes publikálási lehetőséggel**, és kénytelen intézményi vagy saját forrásból fedezni az APC-t. A probléma különösen a fiatal kutatókat és a kisebb forrásokkal rendelkező intézményeket érinti hátrányosan.

A fenntarthatóság szempontjából három fő kihívás rajzolódik ki:

1. **A kvóták bővítése vagy újratárgyalása** a nagy kiadókkal, hogy a tényleges igényekhez igazodjanak.
2. **Alternatív finanszírozási formák erősítése**, különösen intézményi és országos szinten, hogy a kutatók számára ne legyen kiszámíthatatlan az OA publikációs lehetőség.
3. **Tudatosabb publikációs stratégia kialakítása** intézményi és kutatói szinten, amely figyelembe veszi a kvóták időbeli elérhetőségét, és elősegíti a publikációk tervezését az év során.

A kvóták idő előtti kimerülése tehát egyaránt jelzi a magyar kutatók OA iránti elköteleződését és a finanszírozási rendszer korlátait. Hosszú távon elengedhetetlen olyan **stabil, fenntartható stratégia** kialakítása, amely biztosítja a nyílt hozzáférésű publikálás folyamatos bővülését, és minden kutatói réteg számára hozzáférhetővé teszi a nemzetközi szintű tudományos kommunikációt.

6. Következtetés

Jelenleg Magyarországon a kormányzati politika egyre több publikációt vár el az intézményektől – különösen a modellváltó egyetemek esetében –, hiszen ezek az eredmények az egyetemi rangsorokban (pl. QS World University Rankings, Times Higher Education World University Rankings) is meghatározó szerepet játszanak. **Ha azonban egy kutató témájából született cikket egy folyóirat ugyan elfogad, de a publikáció végül finanszírozási okok miatt megghiúsul, az a lehető legrosszabb kimenetel: elveszett tudományos teljesítmény, demotivált szerző és sérülő intézményi érdek. Éppen ezért elengedhetetlen, hogy a nyílt hozzáférés finanszírozási rendszerét úgy alakítsuk át, hogy minden elfogadott kézirat megjelenése biztosított legyen. Csak így érhető el, hogy a magyar kutatók munkája maradéktalanul bekerüljön a nemzetközi tudományos vérkeringésbe, és a hazai intézmények stabilan erősítsék helyüket a globális tudományos térben. Ez nemcsak az egyéni kutatói teljesítmény megőrzését, hanem a magyar felsőoktatási intézmények nemzetközi versenyképességét is szolgálja.**